

Rafał Kolano

ORCID 0000-0002-7962-5403
DOI:10.30657/pha.33.2021.08
(historyk, Rzeszów)
e-mail: rflkolano20@gmail.com

Dzieje Ukrainy w myśli historycznej Osypa Nazaruka (1883–1940)

Streszczenie

W artykule scharakteryzowano myśl historyczną Osypa Nazaruka (1883–1940), ze szczególnym uwzględnieniem jego zapatrywań na dzieje Ukrainy. Ukazano, jak wyobrażana była historia Ukrainy w pismach ukraińskiego polityka, uczestnika ukraińskiej irredenty w latach 1914–1921, który był historykiem nie z zawodu, a jedynie z zamiłowania. W związku z tym nie starano się doszukiwać oryginalnych pomysłów czy ustaleń w jego tekstach, lecz raczej pokazać, czy lub do jakiego stopnia jego poglądy historyczne były odzwierciedleniem nastrojów panujących w okresie 1914–1939 wśród polityków ukraińskich, należących do ukraińskiego ruchu niepodległościowego w Galicji, a potem w Polsce. Analizowano głównie jego broszury publicystyczne, jakkolwiek nacisk badawczy położono na jego pracę *Istorijska Ukrajinny* – pozostającą do tej pory w rękopisie, a używaną jako skrypt do prowadzonych w latach 1915–1919 wykładów dla ukraińskich żołnierzy. Jego myśl historyczna cechowała się rozpatrywaniem biegu wydarzeń historycznych z perspektywy ukraińskiej, prezentyzmem, przyznawaniem prymatu roli wybitnych jednostek w historii, faworyzowaniem dziejów politycznych. W jego późniejszych, dojrzałych pismach powstałych po 1925 r. wybrzmiewała wiara w ingerencję Opatrzności w dzieje ludzkości. Częściej niż poprzednio wypowiadał się w nich na tematy historiozoficzne, poddawał ocenie historiografię ukraińską, szczególnie autorów syntez dziejów Ukrainy, z myślą o napisaniu, a potem o zainspirowaniu kogoś do napisania jej nowatorskiej wersji.

Słowa kluczowe:

Osyp Nazaruk, myśl historyczna, historia historiografii, biografistyka.

Polityk, redaktor, adwokat i pisarz Osyp Nazaruk (1883–1940) nie był historykiem z wykształcenia, mimo to rozważania nad historią nader często pojawiały się w jego publicystyce, twórczości literackiej (preferował gatunek powieści historycznej) czy obfitej korespondencji prywatnej¹. Amatorsko zajmował się ba-

¹ TS [T. Stryjek], *Nazaruk Osyp*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 889-890; G. Skrukwa, *Osyp Nazaruk* –

daniem przede wszystkim dziejów Rusi, którą zawsze identyfikował historycznie, geograficznie i kulturowo z Ukrainą i w tym znaczeniu odseparowywał ją od Rosji – „Moskwy”, jak ją nazywał. Interesował się wszystkimi epokami, ze szczególnym uwzględnieniem średniowiecza i wczesnej nowożytności (do końca XVIII w.), jak również czasami jemu współczesnymi (napisał w 1930 r., że dla niego „nie tylko przeszłość [jest]² ciekawa, ale i współczesność”³), natomiast najmniej wypowiadał się o wieku XIX. Historia odgrywała w życiu Nazaruka niebagatelną rolę; sam był niespełnionym historykiem, marzącym o napisaniu własnej, nowatorskiej syntezy historii Ukrainy, a potem szukającym do tego odpowiedniego, fachowego historyka, którego widział najpierw w Władysławie Łypynskim czy Stepanie Tomaszewskim, a potem w Wasylu Herasymczuku.

Jego najważniejszą i jedyną, w ścisłym tego słowa znaczeniu, pracą historyczną była *Istoria Ukrainy*⁴. Nazaruk rozpoczął jej pisanie na zamówienie Związku Wy-

ukraiński polityk i publicysta wobec Polski i Polaków, „Гуманітарні науки. Науково-практичний журнал” 2008, nr 2, s. 89-93; M. Gaczkowski, „Szopki i hańburdy”. *Osypanazaruk o Polsce i Polakach*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2019, nr 19, s. 53-74; *idem*, *Значення Києва у художній та публіцистичній спадщині Осипа Назарука*, „Київські полоністичні студії” 2012, nr 19, s. 472-476; *idem*, *Ідея незалежності України й українсько-польський конфлікт на прикладі публіцистики Осипа Назарука (1907–1919 рр.)*, „Студії з україністики. Науково-навчальне видання” 2012, nr 12; *idem*, „Галичина й Велика Україна” – *ідея соборності у спадщині Осипа Назарука*, „Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія” 2014, nr 15; *idem*, *Galicja Wschodnia a „Wielka Ukraina” w międzywojennej publicystyce Osypa Nazaruka*, [w:] *Ukraina. Narracje, języki, historie*, red. M. Gaczkowski, Wrocław 2015, s. 123-137; *idem*, *O politykę realną. Ukraińscy konserwatyści w Galicji Wschodniej wobec II Rzeczypospolitej (1923–1930)*, „Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia” 2013, nr 1, s. 39-54; J. Pisuliński, *Korespondencja między Stanisławem Łosiem a Osypem Nazarukiem. Przyczynek do relacji polsko-ukraińskich w okresie międzywojennym*, [w:] *Człowiek – Społeczeństwo – Źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. Sz. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, Sz. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014, s. 610-622; M. Шваруляк, *Осип Назарук. Сторінки біографії*, [w:] *idem*, *Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.)*, Львів 2013, s. 167-186 [pierwodruk: 1995]; *idem*, *Осип Назарук – журналіст, публіцист, редактор*, [w:] *ibidem*, s. 187-195 [pierwodruk: 1996]; M. Дядюк, *Осип Назарук – мемуарист*, [w:] *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоду його 70-річчя*, т. II, red. І. Гричин, Я. Грицак, М. Крикун, Л. Рудницький, Н. Яковенко, Київ–Львів 2004, s. 638-653.

² Tu i dalej – przekład oraz dopełnienia w cytatach pochodzą od autora.

³ O. Назарук, *Галицька делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника*, Львів 1930, s. 29.

⁴ Jej maszynopis oraz rękopisy, podzielone na 3 tomy, przechowywane są w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie – zob. Центральний державний історичний архів України у Львові [dalej: ЦДАУ], фонд [dalej: ф.] 359, opis [dalej: оп.] 1, справа [dalej: спр.] 87-90. W niniejszym artykule poddano analizie tekst maszynopisu: *ibidem*, spр. 90, O. Назарук, *Історія України*, [b.m.w., b.d.w.], k. 280. Nie objęto natomiast procedurą badawczą jednego źródła ze zgrupowanej w tym lwowskim archiwum spuścizny archiwalnej Nazaruka, którego pierwsze słowa brzmią: „Co to takiego oznacza słowo »historia«?”. Jest to niedatowany i anonimowy konspekt przeznaczony do zajęć z uczniami gimnazjum lub studentami, napisany w języku polskim. Krytyka zewnętrzna i wewnętrzna wyklucza możliwość przypisania jej autorstwa Nazarukowi. Rękopis ten mógł wyjść spod pióra jego znajomego, docenta UJ w latach 1928–1930 Stepana Tomaszewskiego, choć nie sposób o tym przesądzić. *Ibidem*, spр. 92.

zwolenia Ukrainy (ukr. *Sojuz Wyzwolenia Ukrainy* – SWU), w Wiedniu, pod koniec marca 1915 r., po tym, gdy ze smutkiem przyjął wieść o kapitulacji twierdzy Przemysł przed armią rosyjską. Pomimo ponagieł Andrija Żuka i Wołodymyra Doroszenki – czołowych działaczy SWU, praca ta nigdy nie została wydana. Głównym tego powodem mogło być zwlekanie Nazaruka z oddaniem tekstu książki wydawcy, pracował bowiem nad nią do ostatnich dni I wojny światowej, kiedy to SWU uległo samolikwidacji. Włożył w tę pracę wiele wysiłku i wyrzeczeń, rezygnując często z uczestnictwa w życiu politycznym (m.in. jako członek Ukraińskiej Partii Radykalnej należał do Głównej Rady Ukraińskiej w Wiedniu w 1915 r.)⁵.

Istorija Ukrainy służyła Nazarukowi za skrypt do kursu z historii Ukrainy, którego słuchaczami byli żołnierze z formacji Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych. Korzystał z niej po raz pierwszy w Mukaczewie w czerwcu 1915 r. w ramach Kółka Wykładowego, a po raz ostatni – w Krzemieńcu wiosną 1919 r. i w Kamieńcu Podolskim latem i jesienią tegoż roku⁶. Praca ta powstała w oparciu o książki Stepana Tomaszewskiego, Mychajła Hruszewskiego (zwłaszcza jego dzieło *Istorija Ukrainy-Rusy*), Wiaczesława Łypynskiego. Zauważalne jest jej podobieństwo szczególnie do opracowania syntetycznego pierwszego z tych uczonych – *Ukrajinska istorija. Narys. Starynni i seredni wiky* (Lwów 1919)⁷. Cechowała się zatem wtórnością, a także, do pewnego stopnia, brakiem głębszych przemyśleń. Nazaruk wykorzystał dorobek naukowy Łypynskiego w znacznej części do przedstawienia sylwetek hetmanów i pułkowników kozackich z czasów powstania Chmielnickiego⁸. W mniejszym stopniu korzystał z opracowań innych historyków ukraińskich (np. Iwana Krypiakewycza)⁹. Incydentalnie cytował teksty historyków nie-ukraińskich, głównie polskich, np. Ludwika Kubali, Józefa Szujskiego, choć na ogół wypowiadał się krytycznie o polskiej historiografii, cechującej się, jego zdaniem, jednostronnością w przedstawianiu obrazu dziejów Polski – tworzeniem białej legendy Rzeczypospolitej jako państwa potężnego, z silnym wojskiem. Z tego powodu darzył uznaniem, choć umiarkowanym, Michała Bobrzyńskiego za jego *Dzieje Polski w zarysie*, widząc w tym dziele słuszną, jak to postrzegał, krytykę szlachty kresowej¹⁰.

Po napisaniu wspomnianego opracowania nastąpiła przerwa w amatorskiej twórczości historycznej Nazaruka oraz spadła intensywność jego studiów nad przeszłością, ale nie było to całkowite odejście od zajmowania się historią. Wynikało to z jego licznych obowiązków politycznych oraz – choć w mniejszym stopniu – z niedomagań zdrowotnych. Okres ten trwał od 1919 r. do połowy lat trzydziestych XX w. W jednym z listów z 1935 r. wspominał, że zaczął odkrywać „nadzwyczaj ciekawe

⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 22/81, O. Назарук, *Політичний дневник з часів великої війни*, [Wiedeń] 1 V 1915, k. 11-12; list Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 14 IX 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів*, t. 7, *Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського*, red. І. Лисяк-Рудницький, Філяделфія 1976, s. 202.

⁶ Biblioteka Narodowa [dalej: BN], Archiwum Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki [dalej: NTSz], Archiwum Legionu USS, mf. 112605, O. Назарук, К. Кузьмович, *Перше засіданє „Викладового Круга”*, Várpalánka 17 VI 1915, k. 3.

⁷ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, k. 280.

⁸ *Ibidem*, s. 109, 155, 156, 163, 171, 189, 207-208.

⁹ *Ibidem*, s. 102.

¹⁰ *Ibidem*, s. 155, 179, 189, 218; list Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 10 IV 1924, dopisek z 11 IV 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 94.

rzeczy, o których nasi historycy, nie wiedząc czemu, nie piszą¹¹. Stało się to dla niego nowym bodźcem do dalszego zajmowania się historią. Nie podejmował już jednak wtedy żadnych prób napisania nowej syntezy dziejów Ukrainy, ambitniejszej pod względem koncepcji od jego próby z czasów I wojny światowej, a wydaje się, że właśnie wtedy był do tego najlepiej przygotowany, biorąc pod uwagę formułowane przez niego uogólnienia dotyczące historii, erudycję, dojrzałość metodologiczną. Ta ostatnia cecha przejawiała się w jego częściowej reorientacji metodologicznej. W latach trzydziestych XX w. zaczął wyrażać potrzebę poszerzenia spektrum badawczego o kwestie historii społecznej i gospodarczej; dotąd bowiem faworyzował zawsze polityczne aspekty przeszłości i wyraźnie wpisywał się w nurt heroizmu w dziejach. Już w drugiej dekadzie XX w. opowiadał się, ale tylko deklaratorywnie, za zwrotem w badaniach historycznych ku najniższej warstwie społecznej – chłopstwu, które było, jego zdaniem, rzeczywistym podmiotem dziejów, natomiast w następnych latach uwydatniał dzieje elit politycznych, idąc tropem Wiaczesława Łypynskiego i jego szkoły tzw. *derżawnyckiej* (państwowej), co jednak również nie wyszło poza ramy deklaracji metodologicznych Nazaruka¹². Skupił się wtedy raczej na uczestnictwie w dwóch, skądinąd niezrealizowanych, projektach organizacyjnych – wydawnictwach źródłowych *Historia Cerkwi* i monografii o Jerzym II Bolesławie. Ten ostatni projekt planowano opublikować, sumptem ukraińskiego Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki, w 600-lecie śmierci poety, przypadające na rok 1940.

Nazaruk snuł również rozważania historiozoficzne, choć w sposób nieusystematyzowany, niepogłębiany, niekiedy także niejasny. Najczęściej formułował je w swoich pismach dojrzałych i listach, pisanych po 1925 r. Wierzył w istnienie prawidłowości w historii i jednocześnie utrzymywał, że środowisko naturalne ma decydujący wpływ na dzieje ludzkości, co sytuowało go na stanowisku determinizmu geograficznego¹³. Innym razem twierdził, że „nie ma żadnego »przeznaczenia« w życiu ludzi i narodów [...] każdy człowiek i każdy naród ma decydujący wpływ na swoją dolę¹⁴. Utrzymywał, że „historia podąża takimi kręgami jak pory roku – wiosna, lato, jesień, zima – i znów wiosna, lato itd. Bez końca. W ten sposób idą i wracają różne władze – wszystko od początku. Nie ma postępu stałego, bowiem gdyby takowy istniał, to nie upadałyby stare państwa i nie znikwałyby narody¹⁵. Utrzymywał też, że istnieje jedna wiara, a w dziejach nigdy nie zachodzą zmiany, w przeciwnym razie podważałoby to, jego zdaniem, „absolutną naukę Kościoła¹⁶. Dodawał jeszcze, że „współczesność

¹¹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 207, list Nazaruka do K. Tryłowskiego, Lwów 4 X 1935, k. 57; por. A.Ч. [O. Nazaruk], *Українська Молодь Христові. Пам'ятка з великого торжества й походу у Львові 7 V 1933*, Львів 1933, s. 42.

¹² ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, s. 115; *ibidem*, спр. 202, list Nazaruka do S. Łosia, [Lwów] 14 V 1935, k. 142v; I. Кревецький, O. Назарук, *Як писати мемуари. Пояснення і практичні вказівки*, Камінець [Подільський] 1919, s. 1.

¹³ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, s. 26-27; *idem*, *Українська Молодь Христові...*, s. 54.

¹⁴ *Idem*, *Венеція. Катедра св. Марка, Палата Дожів*, Львів 1934, s. 258.

¹⁵ List Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 14 IX 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 200-201.

¹⁶ O. Назарук, *Гр.-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція. Загальний огляд сучасної української кирині на церковній області в краю і на еміграції. Написаний з приводу критичної праці п. з. „В ім'я правди”, котру проти свого Єпископа*

to kopia przeszłości¹⁷. Innym razem pisał, że „jest jedna tylko rzecz, której nie ma w historii, a mianowicie nie ma szablonów”. Taki pogląd sytuował go na stanowisku przeciwnym do historyków należących do nurtu pozytywistycznego¹⁸.

Główny przedmiot swych dociekań określił następująco: „[...] rozwiązać **największą zagadkę naszej historii**¹⁹: co było przyczyną utraty tego instynktu samozachowawczego w naszym narodzie, instynktu, który zachowały w sobie inne narody, daleko bardziej niespokojne niż nasz²⁰. Uwydatniał te momenty z przeszłości, w których dostrzegał ogromny patriotyzm Ukraińców, ich wolę walki, rycerskość, natomiast u ich przeciwników widział przebiegłość, wiarołomstwo, sprzyjające okoliczności (głównie przewagę liczebną). Przykładem tego są choćby zamieszczone w *Istoriji Ukrajinji* rozwlekłe opisy przebiegu powstania Semena Nalewajki w latach 1594–1596 czy konfliktu pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami unii brzeskiej²¹.

Przekonania polityczne Nazaruka zawsze wywierały istotny wpływ na jego poglądy historyczne i – mniej wykrystalizowane – historiozoficzne, nawet wtedy, gdy jego światopogląd ulegał zmianom. Zawsze jaskrawo to demonstrował. Gdy był politykiem konserwatywno-chrześcijańskim, przedstawiał się jako zagorzały przeciwnik „szeregu »filozofów«” krytykujących Kościół i chrześcijaństwo. Kierował tę uwagę zwłaszcza do filozofów niemieckich – Georga Wilhelma Fryderyka Hegla i Immanuela Kanta, kategorycznie twierdząc, że ich systemy polityczne stały się podwaliną dla rozwoju komunizmu. Od połowy lat dwudziestych XX w. odwoływał się coraz częściej do providencjalizmu. Przypisywał ingerencji Opatrzności ogromne znaczenie w dziejach ludzkości. Wyraźnie wskazuje na to jego wypowiedź z 1938 r., że „w historii decyduje przezorność i staranne przygotowanie wszystkiego, a o przezorności i o przygotowaniu decyduje siła Boża²²”.

Szczególne znaczenie Księstwu Halicko-Włodzimierskiemu, nie tylko w historii Ukrainy, ale i Europy, przypisywał Nazaruk dlatego, że dźwigało ono ciężar walki z najeźdźcami mongolskimi w XIII w. Bez głębszej analizy pogląd taki sprawia wrażenie pewnej przesady, można jednak dostrzec w nim odwołanie do czasów współczesnych, gdy Galicja (jej wschodnia część) odgrywała wiodącą rolę w rozwoju politycznym Ukraińców. Nazaruk heroizował tych władców, którzy walczyli z Polakami, np. darzył estymą kniazia Romana Halickiego, który „ciężko zagrażał politycznie i militarnie Polsce²³”. Zabieg uwznioślenia czynów wybitnych Ukraińców (ów kniaź był dla Nazaruka Ukraińcem, pomimo epoki, w której żył) spełniał – jak się wydaje – w jego zamyśle funkcję wychowawczą w duchu patriotycznym. Doszukiwał się

i проти Римської Конгрегації для Східної Церкви окремою брошуурою написав і своїм коштом видав гімн. учитель Роман Гамчикевич, уважающий себе притім приятелем католицької Церкви і навіть католиком, Львів 1929, s. 116.

¹⁷ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 35, notatka Nazaruka, [Lwów] 1 XI 1936, k. 67.

¹⁸ *Ibidem*, спр. 200, list Nazaruka do W. Kysilewskiego, [Lwów] 12 VI 1933, k. 2.

¹⁹ Tu i dalej – wyróżnienie w cytacie według oryginału.

²⁰ O. Назарук, *На спокійнім океані. Вражіння і думки з дороги*, Львів 1934, s. 30.

²¹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, s. 141-144, 149-150.

²² O. Назарук, *В Будапешті. Вражіння і думки з 34-го Евхаристійного Конгресу в травні 1938 р.*, Львів 1938, s. 46.

²³ *Idem*, *На калиновім мості. Листі до молоді*, Львів 1933, s. 46; *idem*, *Формальні проблеми української державности. Герб, монета одиниця, військовий однострій, і стяги*, Київ 1918, s. 12.

ponadto analogii do współczesnych mu wydarzeń w przeszłości Ukrainy. Porównał wyjazd delegacji zachodnioukraińskiej na rozmowy pokojowe w Rydze w 1920 r., której był jednym z najaktywniejszym członków, do odsieczy Mściśława II Udałego dla pozostałych kniaziów w obronie Rusi przed Mongołami, zakończonej ich klęską w bitwie nad Kałką w 1223 r.²⁴

Nazaruk spoglądał na dzieje Rusi w znacznej mierze z perspektywy własnych przekonań politycznych. Dopatrywał się istnienia nurtu rusofilskiego („moskalofilskiego” – według współczesnej mu frazeologii narodowców ukraińskich, którą zresztą sam stosował) w działaniach władców ruskich, czyli ukraińskich – jak twierdził. Wskazywał, że powstanie tego nurtu w średniowieczu było wynikiem waśni wewnętrznych między kniaziami, natomiast w wiekach późniejszych wynikało z politycznych nacisków Polski na ukraińskich przywódców. Podał przykłady rusofilstwa w działaniach kniazia wołyńskiego Wołodymyrka, który był pierwszym – w jego oryginalnej ocenie – „moskalofilem”, z racji zawarcia sojuszu z kniazem suzdalskim Jurijem Dołgorukim przeciw wielkiemu kniaziewi kijowskiemu Izjasławowi II w 1151 r.²⁵ Tymi, którzy zwrócili się w następnej epoce w kierunku Moskwy wskutek działań Polski, byli Fiodor Bielski i Dymitr Bajda Wiśniowiecki. Pierwszy z nich zbiegł z Kobrynia do Moskwy po nieudanym powstaniu kniaziów Michała Olelkowicza i Iwana Holszańskiego przeciw Kazimierzowi IV Jagiellończykowi w 1481 r. Drugi natomiast współpracował militarnie z Moskwą przeciw Chanatowi Krymskiemu, z racji odmówienia mu wsparcia przez Zygmunta Starego w działaniach przeciw Tatarom²⁶.

Niezmienną i zarazem znamiennej cechą jego zapatrywań historycznych było utożsamianie Rusi z Ukrainą. Inaczej to ujmując, redukował on historyczny zasięg Rusi do obszaru tożsamego z zasięgiem terytorialnym Ukrainy, przedstawianym przez współczesnych mu ukraińskich niepodległościowców. Niejako automatycznie ich słowiańskich mieszkańców zawsze nazywał Ukraińcami, niezależnie od epoki. To prezentystyczne spojrzenie na przeszłość, uwypuklające autochtoniczność Ukraińców i negujące obecność nie-ukraińskich mieszkańców ziem ukraińskich, wynikało z pobudek politycznych. Nazaruk budował swe twierdzenia historyczne z myślą o podkreśleniu niezmienności „ukraińskiego” charakteru obszaru nad Dniestrem i Dnieprem. W poglądach na etnogenezę Ukraińców wskazywał na ich bezpośrednie pochodzenie od słowiańskiego plemienia Antów. Datował początek narodu ukraińskiego aż na IX w.²⁷ Jednocześnie maksymalnie rozszerzał zasięg ziem ukraińskich w przeszłości. Dla przykładu, pisał w 1918 r., że Spisz zamieszkiwany był do późnego średniowiecza przez lud i szlachtę ukraińską²⁸. To charakterystyczne przecież dla Nazaruka twierdzenie tylko pozornie wydaje się przesadzone. Jeśli w ocenie tego poglądu uwzględniona zostanie perspektywa epoki, w której został on wyrażony, wtedy łatwiej zauważyć, że jego autor próbował w ten sposób niejako budzić wśród

²⁴ *Idem, Галицька делегація в Ризі...*, s. 62-67.

²⁵ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 59.

²⁶ *Ibidem*, s. 105-106, 108, 125-126, 130-131, 165.

²⁷ *Ibidem*, s. 18; *idem, "Ερημα καί άνωვნια. Політична брошура для гартування будучих українських провідників*, Львів 1936, s. 48-49; *idem, Замах на Церкву. Про те, яка небезпека загрожує Українській Греко-католицькій Церкві і про передумовини успішної оборони*, Львів 1939, s. 67.

²⁸ О. Назарук, *Формальні проблеми української державности...*, s. 30-31.

Ukraińców ducha walki o niepodległość i integralność terytorialną ziem, które miały stworzyć państwo ukraińskie.

Poglądy Nazaruka na upadek polityczny Rusi w XIII–XIV w. były zbieżne z ustaleniami współczesnych mu historyków. Warto jednak zwrócić na nie uwagę, gdyż skupiają w sobie jak w soczewce koloryt jego przekonań historycznych i ujawniają, że wynikały one w niemałej mierze z jego zapatrywań politycznych. Przyjął on najazd Mongołów w XIII w. za moment zwrotny w dziejach Rusi, bowiem od tego czasu trafiła ona w wielowiekową „niewolę laską i moskiewską”. Jej upadek był też skutkiem sporów polityczno-wojskowych wśród kniaziów ruskich, zaniku autorytetu władzy książęcej w epoce rozbitcia dzielnicowego, destrukcyjnego wpływu bojarów na jej gospodarkę, ich służalczej postawy wobec Polski w XIV w., ogólnie rzecz biorąc – błędnie podejmowanych decyzji²⁹. Jako przykład tego ostatniego podał rozbitcie Kaganatu Chazarskiego w 965 r. przez kniazia Światosława, ponieważ Ruś straciła wtedy „osłonę” od strony azjatyckich stepów³⁰.

Nazaruk ujawniał także upodobanie do snucia alternatywnych wizji poszczególnych wydarzeń, lecz czynił to najwyżej na marginesie swych publicystycznych tekstów i w poufnych, w tym także korespondencyjnych, dyskusjach. Miał zdanie, że „futura bilia [!] nie należą do historii, ale mogą należeć do historycznych kombinacji”³¹. Najczęściej spekulował on na temat zabójstwa Jerzego II Bolesława. Wierzył, że przebieg dziejów Rusi Halicko-Włodzimierskiej byłby o wiele korzystniejszy dla idei państwowości ukraińskiej, gdyby ten władca nie został otruty³². Snuł też przypuszczenia, że zawarcie sojuszu Kozaków zaporoskich z Imperium Osmańskim przed wybuchem powstania Chmielnickiego przyniosłoby niepomiarnie więcej korzyści dla suwerenności państwa kozackiego niż współpraca z Rzeczpospolitą polsko-litewską i Wielkim Księstwem Moskiewskim. Jawił się on zatem jako zdecydowany krytyk idei unii polsko-litewsko-ruskiej³³.

Charakterystyczne było w jego poglądach historycznych, że oceniał negatywnie cywilizacyjny wpływ Bizancjum na Ruś. Utrzymywał, że przejawiało się to w jej odseparowaniu od cywilizacji zachodniej i spowodowało zapóźnienie cywilizacyjne w stosunku do Europy zachodniej. Ruś nie wykorzystwała w średniowieczu możliwości, jakie dawał jej dostęp do Morza Czarnego przez zależność od Bizancjum. Obwinił cesarstwo o snucie intryg, które kończyły się zamachami na życie kniaziów ruskich. Ukraińcy popadli wskutek wpływów znad Bosforu w nadmierną formalistykę – była to uwaga odnosząca się też do czasów mu współczesnych – wiodąc spory o kalendarz liturgiczny czy alfabet³⁴.

²⁹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 206, list Nazaruka do D. Skoropadskiego, Lwów 24 V 1937, k. 29; *ibidem*, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, k. 69, 86, 90, 95; *idem*, *Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців*, Wien 1917, s. 39; *idem*, *Українська Молодь Христові...*, s. 47.

³⁰ О. Назарук, *На калиновім мості...*, s. 38.

³¹ *Idem*, *Террор в минушині. З політичної практики двох народів*, Львів 1934, s. 64.

³² ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałaszczyńskiego, Lwów 1 I 1937, k. 85v.

³³ *Ibidem*, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 163.

³⁴ *Ibidem*, s. 51-52; *idem*, *Roma Aeterna. Вічний Рим – Апостольська Столиця*, Львів 1937, s. 226; *idem*, *Князь Ярослав Осмомисл. Українська історична повість з 12-го століття в двох частях*, Львів 1918, s. 15.

W latach trzydziestych XX w., będąc już zadeklarowanym katolikiem i konserwatystą, podkreślał, że chrzest Rusi (w roku 988/989) nastąpił przed tzw. wielką schizmą wschodnią (1054 r.), chcąc dowieść, że była ona od zarania związana z Kościołem powszechnym, a przez to z Watykanem. Wyrażał się o Księstwie Halicko-Włodzimierskim za panowania Romana Halickiego pod koniec XII w. jako o ukraińskim państwie katolickim, a nie prawosławnym – a to dlatego, że ów książę utrzymywał bliskie relacje polityczne z papieżem. Uwznioślał on tę ruską państwowość, ponieważ dzięki książom halicko-włodzimierskim nastąpiło rzeczywiste zbliżenie między Rusią a Kościołem katolickim i Watykanem w XIII–XIV w.³⁵

Nazaruk często poruszał w swoich pracach publicystycznych oraz w *Istoriji Ukrainy* wątek wpływu Polski i kultury polskiej na Ukraińców w dziejach obu tych sąsiadów. Polska pełniła w jego wizji historii Ukrainy wyłącznie funkcję najeźdźcy, okupanta i wroga. W związku z tym Nazaruk skupiał swą uwagę na udowodnianiu słuszności ukraińskich wystąpień zbrojnych przeciwko Rzeczypospolitej. Podkreślał, nie ukrywając dumy, że Polacy cyklicznie napotykali na powszechny opór „naszego ludu”, czyli Ukraińców. Z uznaniem wypowiadał się o powstaniu Muchy z lat 1490–1492 (błędnie datując je na 1430 r.), podając je za przykład ogólnonarodowego buntu ludności ruskiej przeciw uciskowi możnowładców polskich przed okresem powstań kozackich. Zryw zakończył się wprawdzie klęską, pociągając za sobą wzrost prześladowań tej ludności, głównie za pomocą konfiskat majątków bojarów ruskich, lecz pokazał waleczność powstańców. Polacy zostali wtedy nawet zmuszeni do posiłkowania się odsieczą niemieckich oddziałów zaciężnych („Prusaków”), by móc spafikować bunt³⁶.

Protekcjonalnie wypowiadał się w różnych kontekstach historycznych o Polakach, przypisując im skłonność do używania podstępów w podboju Rusi i osłabieniu Cerkwi prawosławnej (m.in. za pomocą unii kościelnej) oraz tchórzostwo w konfrontacji zbrojnej („chytre Lachy”, „lacka chytrość”)³⁷. Nazaruk nie ukrywał oburzenia faktem, że rody, określane przez niego jako ukraińskie, przyjmowały kulturę polską w XV–XVIII w. Ubolewał, że książę Janusz Ostrogski okazał się być „zlaszczonym synem” księcia Konstantego Ostrogskiego³⁸, podobnie jak Janusz Tyszkiewicz, który był „zlaszczony niedawno”³⁹, a Jeremi Wiśniowiecki to „nasz niedolaszek”⁴⁰. Przypisywał Polsce stale postępujące prześladowanie ludności prawosławnej⁴¹. Sądził nawet, że Polacy wykorzystywali Żydów do osłabienia Cerkwi prawosławnej, np. przekazując im w dzierżawę budynki cerkiewne, by dzięki temu dodatkowo „zniszczyć przy ich pomocy mieszczaństwo ukraińskie”⁴². Ukazał w swojej *Istoriji Ukrainy* Kazimierza III Wielkiego jako krzywoprzysięcę, który odebrał spadek po Jerzym II Bolesławie, używając podstępów, zajmując „grody przygraniczne”, grabiąc z kosztowności cerkwie i zamki ruskie⁴³.

³⁵ *Idem*, *На калиновім мості...*, s. 44–46; *idem*, *Українська Молодь Христові...*, s. 5.

³⁶ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, *idem*, *Історія України...*, s. 108–109, 148.

³⁷ *Ibidem*, s. 102, 109, 159, 163, 165, 168, 220.

³⁸ *Ibidem*, s. 158.

³⁹ *Ibidem*, s. 203.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 219.

⁴¹ *Ibidem*, s. 165.

⁴² *Ibidem*, s. 171.

⁴³ *Ibidem*, s. 88.

Nazaruk wątpił, by tzw. Grody Czerwieńskie należały od zarania do Polski. Według niego, „plemiona ukraińskie” żyły tam „od niepamiętnych czasów”. Fragment *Powieści minionych lat*, w którym literalnie stwierdzono przynależność tego obszaru do państwa Mieszka I przed najazdem kniazia Włodzimierza Wielkiego w 981 r., był – jego zdaniem – powielaną w późniejszych wersjach latopisu pomyłką wynikającą z błędów kopistów. Sam władca ruski mógł wówczas – według domysłów Nazaruka – dotrzeć dalej na zachód, odwiedzając tylko Przemyśl i pozostałe „grody”. Związani z tym terenem Łędzianie mogli należeć do plemion wschodniosłowiańskich lub czeskich, a nie polskich⁴⁴.

Nazaruk wykazał równie sceptyczne nastawienie, próbując zdemaskować prawdziwych zleceniodawców otrucia Jerzego II Bolesława w 1340 r. Początkowo, w *Istории Украјины*, przyjął, że bojarzy dokonali skrytobójstwa za namową wielkiego księcia litewskiego Lubarta. W 1933 r. wyraźnie natomiast zasugerował, że doszło do tego wskutek intrygi Polaków, przytaczając na dowód fakt nadzwyczaj szybkiego ich przybycia do Lwowa z Krakowa po zabiciu władcy. Trzy lata później utrzymywał, że zdarzyło się to „na polecenie Zachodu”, a w przededniu II wojny światowej stwierdził mniej precyzyjnie, że zlecenie wydała „obca siła”. Jednocześnie odczuwał żal, że książę zginął z rąk bojarów; „my [go] zamordowaliśmy” – pisał w 1934 r.⁴⁵ Łączyła się z tym krytyka bojarstwa ruskiego. Nazaruk najpierw wypominał mu, że od XIV w. błyskawicznie integrowało się z polską szlachtą, potem przypisywał destrukcyjne oddziaływanie również na samą Polskę. W lutym 1938 r. doszedł do wniosku, że to bojarzy ruscy „zarazili anarchią” kilka państw w Europie Środkowej i Wschodniej⁴⁶.

Znamienne wobec takiego przedstawienia roli Polski w dziejach Ukrainy było przeciwstawienie polityce polskiej działań Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwłaszcza za panowania książąt Lubarta, Giedymina i Olgierda, wobec ziem dawnej Rusi. Nazaruk zachwalał ich stosunkowo łagodną dla jej mieszkańców politykę. Twierdził, że książęta litewscy dobrowolnie się rutenizowali, a kniaziowie ruscy w XIV w. również dobrowolnie przyłączyli się do Litwy (np. kniaziowie czernihowscy)⁴⁷. Był zdania, że współpraca litewsko-ruska mogła unicestwić w zarodku rosnącą potęgę Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, lecz na przeszkodzie temu stanęła Polska. Jej dyplomacja zapobiegła koronacji Witolda na króla „Litwy i Rusi”⁴⁸. Obarczał Polskę odpowiedzialnością za rozrost terytorialny i wzrost znaczenia politycznego i cywilizacyjnego Moskwy. Lekceważąco wypowiadał się o uniach polsko-litewskich („tak zwana »unia krewska«” czy „tzw. »przywilej horodelski«”). Porównywał zgubne – jego zdaniem

⁴⁴ *Ibidem*, s. 53-57; por. *idem*, *Католицький журналіст обвинувачений за державну зраду. Промова оборонця Д-ра Осипа Назарука виголошена 9 IX 1932 р. перед Судом Присяглих у Львові в обороні Євгена Зиблікевича редактора українського католического органу „Бескид”*, Львів 1933, s. 24-25.

⁴⁵ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 87; *ibidem*, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałuszczynskiego, Lwów 9 XI 1935, k. 49v; О. Назарук, *Українська Молодь Христові...*, s. 49; *idem*, *На калиновім мості...*, s. 45; *idem*, *”Ерѣма каі́ а́вдѣвца...*, s. 49; *idem*, *Значіння партій. Про різницю між партійністю і партійництвом*, Львів 1939, s. 5; *idem*, *Венеція...*, s. 244.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie, Archiwum Łosiów z Niemiec, sygn. 461, list Nazaruka do S. Łosia, Lwów 11 II 1938, k. 40 (kopia: ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 202, k. 28-28v).

⁴⁷ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 98, 106.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 102.

– dla Ukrainy znaczenie Unii Lubelskiej z ugodą perejasławską z 1654 r., która przyniosła Państwu Kozackiemu Bohdana Chmielnickiego zupełne podporządkowanie rodzącemu się wtedy imperializmowi rosyjskiemu⁴⁹.

Problematyka kozacka była wątkiem równie często pojawiającym się w wypowiedziach Nazaruka na tematy historyczne. W przeciwieństwie jednak do poglądów na temat roli Polski w dziejach Ukrainy, ocena znaczenia Kozaczyzny w koncepcjach Nazaruka uległa znacznej, choć stopniowej, zmianie – z bezkrytycznej apologii w stanowczą krytykę. Przełom nastąpił ok. 1923 r. pod wpływem pisarstwa historycznego Wiaczesława Łypynskiego i korespondencji z nim. Łypynski był zdania, że Kozacy („bandy stepowe”) nie potrafili stworzyć trwałego bytu państwowego, prowadzić własnych gospodarstw ani przejąć roli szlachty ukraińskiej od Polaków. Od tej pory Nazaruk poddawał fenomen Kozaczyzny ocenie z perspektywy swoich przekonań monarchistycznych i chrześcijańskich.

Nieustannie jednak trwał na stanowisku, że Kozacy byli obrońcami Ukrainy i prawosławia przed Polakami. Urastali w jego oczach do rangi sprawiedliwych mścicieli za niepohamowany ucisk⁵⁰. Oto, jak ich przedstawiał: „[Kozactwo było] przeciwieństwem Polski – we wszystkim. Nie cierpiało ono, jako wyraz ludu ukraińskiego, ani wiary polsko-łacińskiej [sic!], ani kultury polskiej, ani prawa polsko-szlacheckiego, ani ładu polsko-pańszczyźnianego, ani panowania polskiego nad ludem ukraińskim w ogóle”⁵¹.

Jednocześnie zwracał uwagę na podobieństwo Kozaków do szlachty polskiej, które najwyraziściej przejawiało się w charakterze („psychice”) tego fenomenu społecznego, a nawet w ubiorze⁵². To podobieństwo sprawiało, że Kozacy okazywali lojalność wobec króla Polski i z oddaniem służyli Rzeczypospolitej w licznych wyprawach wojennych (na Inflanty, Gospodarstwo Mołdawskie, Wielkie Księstwo Moskiewskie czy przeciw Imperium Osmańskiemu). Przypisywał im decydujące znaczenie w zdobyciu Moskwy w 1610 r. i bitwie pod Chocimiem w 1621 r.⁵³

Kozacy, jako wyraziciele idei wolnej Ukrainy, nie nabyli nigdy w zamian słusznych – jego zdaniem – praw politycznych. Utworzenie wojska rejestrowego było w gruncie rzeczy tylko kolejną formą zniewolenia Kozaków. Nazaruk ganił podlegających rejestrowi Kozaków za to, że wydawali hetmanów kozackich w czasie powstań (np. Iwana Sulimę czy Pawła Buta, zwanego Pawlukiem). Kozaczyzna mogła wtedy utracić charakter ukraiński wskutek dołączania do niej „wielu obcych”. Jednakowoż widział pożytek w tym, że w ich szeregach zaciągało się wielu „cudzoziemców i ludzi z rodów szlacheckich”, ponieważ często odznaczano się oni zagranicznym wykształceniem i znajomością sztuki wojennej⁵⁴.

⁴⁹ Interpunkcja w cytowanym fragmencie dokumentu za oryginałem. *Ibidem*, s. 100-101, 102, 132-137; por. O. Назарук, *На роздорожжі (Україна – а Румунія, Польща й Росія)*, „Стрілець” 1919, nr 74, s. 1.

⁵⁰ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, s. 103, 124, 161, 165; list Nazaruka do W. Łypynskiego, Winnipeg 28 IX 1923, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 26; list W. Łypynskiego do Nazaruka, Reichenau 20 XI 1923, [w:] *В'ячеслав Липинський та його доба*, t. 5, red. Ю. Терещенко, Київ 2017, s. 206.

⁵¹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, O. Назарук, *Історія України...*, s. 172.

⁵² *Idem*, *Формальні проблеми української державності...*, s. 14.

⁵³ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, *idem*, *Історія України...*, s. 150-152, 164.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 166-170, 171, 175.

Najważniejsze dla Nazaruka było, że Kozacy pod wodzą Bohdana Chmielnickiego okazali wolę utworzenia państwowości ukraińskiej. W tym celu potrafili zjednoczyć chłopstwo ruskie („czern” – według pejoratywnego określenia, którego Nazaruk często używał), szlachtę, duchowieństwo prawosławne, w tym szczególnie bractwa cerkiewne. Uznał, że powstanie Chmielnickiego było pierwszą rewolucją o charakterze ogólnonarodowym w dziejach nowożytnych Europy. Kozaczyzna zaprowadziła – chociaż na krótko – nowy, sprawiedliwy, jak to widział Nazaruk, ład państwowy nad Dnieprem po bitwach pod Żółtymi Wodami i Korsuniem, oddając chłopom ziemię, ustanawiając sądownictwo i ustawodawstwo w postaci wybieralnej starszyny, zakładając szpitale itd.⁵⁵

Jednakże już od połowy lat dwudziestych XX w. Nazaruk zaczął postrzegać Kozaków w niekorzystnym dla nich świetle. Sicz Zaporoska nie wytworzyła wysokiej spuścizny kulturowej, a pozostawiła po sobie kraj pogrążony w wojnie. Aby uzmysłowić skalę zacofania Kozaczyzny, zestawił ich drewnianą fortecę na Chortycy z pałacami chanów krymskich. Katarzyna II, likwidując Chanat Krymski, a następnie Sicz Zaporoską, zaprowadziła – jak to rozumiał Nazaruk – porządek na Dzikich Polach. Moskiewska aneksja państwa tatarskiego na Krymie była korzystna dla ludności ruskiej, ponieważ zakończyła epokę częstych najazdów, pustoszących ich kraj⁵⁶. Zaczął określać Kozaków jako ludzi niewładnych organizacyjnie i niewnoszących istotnego wkładu kulturowego, co widać dobrze z jego wypowiedzi z 1934 r.:

„[...] jak to wyjaśnić, że Wenecjanie, ci uciekinierzy przed ordami Attyli na małej wyspie wśród morza, których dola była w początkach podobniusia [!] do doli naszych uciekinierów na Zaporozżu i Wyspy Dnieprowe, rozwinęli swoją społeczność w państwo o tak wysokiej kulturze, a nasi »sławni Zaporozcy«, którzy zasiedli na głównym szlaku handlowym Europy Wschodniej, mieszkali w budach krytych szuwarem; setki lat tak żyli, pijąc gorzałkę, skacząc do beczek z dziegiem, posypując głowy swoich atamanów śmieciami, pisząc »listy do sułtana« [...]»⁵⁷.

Nazaruk nadal podkreślał jednak podobieństwo Kozaków do szlachty polskiej w znaczeniu ujemnym. Kozacy przejęli od niej niechęć do działania, co przejawiało się najwyraźniej w ich braku woli do podboju Chanatu Krymskiego, a był to z jeden warunków – jak utrzymywał – utworzenia trwałej państwowości ukraińskiej. Wadliwy był także sposób wybierania hetmanów, wzorowany na polskiej wolnej elekcji⁵⁸. Najpoważniejszym zarzutem w jego repertuarze krytycznych ocen było uznanie Kozaczyzny za współwinną likwidacji unii kościelnej nad Dnieprem oraz podboju Rusi (Ukrainy) przez Wielkie Księstwo Moskiewskie (Rosję)⁵⁹.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 177, 191-192, 198-218.

⁵⁶ O. Назарук, *На спокійнім океані...*, s. 75-76.

⁵⁷ *Idem*, *Венеція...*, s. 63-64.

⁵⁸ *Idem*, *Слово до українських людей доброї волі. Про Українську Трудову Монархію і про те, як народові жилося б у ній, і про те, хто й чому поборює ідею українського трудового монархізму. У відповідь українським націоналістам, „Нація в поході” 1940, nr 13-14, s. 20, 42.*

⁵⁹ *Idem*, *На калиновім мості...*, s. 36, 48; *idem*, *Галичина й Велика Україна. Трактат присвячений українським жінкам і військовим*, Львів 1936, s. 114, 119-121, 125-126; *idem*, *Вибір звання. Виклад виголошений дня 7 травня 1934 р. для VII і VIII кл. філії Української Академічної Гімназії у Львові*, Львів 1934, s. 49; *idem*, *Венеція...*, s. 185; *idem*, *Ἐρημα καὶ ἀνώνυμα...*, s. 51.

Nazaruk często formułował własne oceny na temat najnowszej, z jego punktu widzenia, historii Ukraińców, obejmującej lata 1848–1921, czyli od powstania (w atmosferze „Wiosny Ludów”) Głównej Rady Ruskiej we Lwowie po kres ukraińskiego zrywu niepodległościowego po I wojnie światowej. Mimo to nie napisał żadnego opracowania na ten temat, wyrażając swoje poglądy przeważnie w artykułach prasowych, przedrukowywanych potem w formie broszur o charakterze politycznym. Jako niekorzystny dla interesu narodowego Ukraińców w Galicji ocenił rezultat rozmów polityków polskich i ruskich, które doprowadziły do tzw. ugody polsko-ruskiej w 1890 r.⁶⁰ Nie należało bowiem zawierać ugód z tymi, którzy byli „jak zioło trujące” i zniewalali od ponad 500 lat – jak to postrzegał Nazaruk – Ukraińców na ich odwiecznie ukraińskiej ziemi⁶¹. Układy polsko-ukraińskie z 21 i 24 kwietnia 1920 r. (układ Piłsudski – Petlura) traktował jako zrzeczenie się przez Ukraińców części ziem ukraińskich na rzecz Polski. Traktował je w kategoriach zdrady narodowej, wyrażonej brakiem solidarności narodowej Naddnieprzan z Ukraińcami galicyjskimi⁶².

Od połowy XVII w. czterokrotnie występowały okoliczności sprzyjające utworzeniu państwowości ukraińskiej, lecz nie zostały one wykorzystane przez ukraińskich niepodległościowców. Były to: powstanie Chmielnickiego, działania wojenne na pograniczu Rzeczypospolitej i Rosji w okresie trzeciej wojny północnej (1700–1721), kampania moskiewska Napoleona Bonaparte oraz rozpad Austro-Węgier wraz z upadkiem caratu rosyjskiego⁶³.

W roku 1924 Nazaruk po raz pierwszy spróbował ustalić najważniejsze przyczyny klęski ukraińskiego zrywu niepodległościowego z lat 1917–1920. Wymienił wtedy osiem głównych czynników, które wpłynęły na niekorzystny dla niepodległościowców ukraińskich bieg wydarzeń, a mianowicie:

- „wielka przestrzeń Ukrainy”,
- „niedostatek pomocy od państw obcych”,
- „niepotrzebny strach przed Ententą”,
- „pomyłki taktyczne w staraniach o opanowanie Kijowa, zamiast Odessy i Mikołajowa”, gdzie znajdowały się porty morskie,
- „wielość partii [politycznych], z których żadna nie miała ani jasnej teorii, ani programu działania”,
- „marnotrawstwo sił pojedynczych partii [politycznych] [...] na wzajemne zwalczanie”,
- „opanowanie kultury i techniki na naszej ziemi przez obcych”,
- „brak dostatecznego kontaktu inteligencji z ludem”⁶⁴.

Po ośmiu latach od rewolty antyhetmańskiej w Kijowie w listopadzie–grudniu 1918 r. Nazaruk wyznał, że „nasze [tj. ukraińskie] wojsko podniosło bunt przeciw Hetmanowi”. Była to konstatacja istotna dla niego ze względów osobistych i ideowych, ponieważ uczestniczył w tym wydarzeniu jako powstaniec, a kilka lat później

⁶⁰ *Idem, Про Івана Франка, Львів 1910, s. 5-6.*

⁶¹ *Ibidem, s. 9.*

⁶² O. Назарук, *Галицька делегація в Ризі...*, s. 102.

⁶³ *Idem, Значіння партій...*, s. 5.

⁶⁴ *Idem, До історії революційного часу на Україні. Український політичні партії, їх союзу і теорії, Вінніпег 1924, s. 17-18.*

stał się zagorzałym zwolennikiem Skoropadskiego. Mimo to jeszcze uważał, że monarchiści ukraińscy skompromitowali się w 1918 r., ogłaszając akt federacji z Rosją. Pozostawili po sobie wrażenie uzurpatorstwa⁶⁵. Państwo Ukraińskie, jak formalnie nazywała się państwowość nad Dnieprem ze stolicą w Kijowie w okresie kwiecień–grudzień 1918 r., było „jedynym, realnym” ukraińskim bytem państwowym, który mógłby przetrwać lata wojen po I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej w Rosji⁶⁶. W 1937 r., w rozmowie z Ołeksandrem Łotockim zwrócił uwagę, że Ukraińska Rada Centralna wcześniej od Skoropadskiego ogłosiła chęć przyłączenia się do Rosji na zasadzie federacyjnej, a mimo to nie spotykała się z tyloma zarzutami i potępieniami, co hetman⁶⁷. Wraz z upływem lat coraz krytyczniej wypowiadał się o tym powstaniu; twierdził m.in., że wybuchło ono przy wsparciu bolszewików i było częścią socjalistycznego zrywu rewolucyjnego w rozpadającym się Cesarstwie Rosyjskim⁶⁸.

Galicja była, zdaniem Nazaruka, „mózgiem” Ukrainy⁶⁹. Brał w obronę w 1919 r. Strzelców Siczowych, którzy – jak mniemał – słusznie wystąpili przeciwko Skoropadskiemu w połowie listopada 1918 r., broniąc idei niepodległości przed władcą dążącym do złączenia Ukrainy z Rosją⁷⁰. Ukraińscy Strzelcy Siczowi (jako formacja walcząca w czasie I wojny światowej przy armii austro-węgierskiej) odegrali w rzeczywistości w tworzeniu państwowości ukraińskiej w Galicji rolę bardziej istotną, niż zasiadający w różnorodnych komitetach i radach politycy ukraińscy⁷¹. Obie formacje strzelców wytworzyły oryginalny „ukraiński styl wojskowy”, dzięki temu, że potrafiły znaleźć „miarę w pogodzeniu przeszłości z teraźniejszością, a wybrały z przeszłości to, co nie powstało pod wpływem obcym”⁷². Odwołując się do Siczy Zaporoskiej, odrzuciły te elementy, które Kozactwo przejęło od innych kultur („szerokie szarawary”). Tworzył mit bohaterskiej, patriotycznej, nieskazitelnej Armii Galicyjskiej (ukr. *Hałycka Armija* – HA). Wzniośle i zarazem nieco przesadnie utrzymywał, że była to najbardziej zdyscyplinowana i karna formacja wojskowa „od czasów Ksenofonta i odwrotu Napoleona z Moskwy”, stając się obrońcą cywilizacji europejskiej⁷³. Twierdził również, że Ukraińcy otrzymali swą ziemię od Siły wyższej⁷⁴.

⁶⁵ List Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 10 IV 1924, dopisek z 13 IV 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 111.

⁶⁶ O. Назарук, *В'ячеслав Липинський. Відновитель державної ідеології України і про монархізм український і французький*, Шікаго 1926, s. 7, 13.

⁶⁷ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 35, notatka Nazaruka z rozmowy z O. Łotockim, [Lwów] 19 X 1937, k. 137.

⁶⁸ O. Назарук, *О введе ілі о пользе просвещения? З приводу статті Івана Кедрина в „Польсько-Українськїм Бюлетинї” ч. 43. з 28 X с. р. п. з.*, „*Сзы Українсьу галіцисьу сь то-нархистами?*”, „*Нова зоря*” 1934, nr 84, s. 3; ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 228, list I. Wysockiego do Nazaruka, b.d., k. 19-20.

⁶⁹ O. Назарук, *Галицька делегація в Ризі...*, s. 81.

⁷⁰ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 85, *idem*, *Про Українських Січових Стрільців. Конспект історії й ідеології Січового Стрільцтва (Лекції, виголошені в старшинській школі Армії У. Н. Р. в Кам'янці н. П. у вересні 1919 р.)*, [Wiedeń 1922], k. 12, 15.

⁷¹ *Ibidem*, k. 6.

⁷² *Ibidem*, k. 20, 22.

⁷³ O. Назарук, *Галичина й Велика Україна...*, s. 7; por. *idem*, *Галицька делегація в Ризі...*, s. 78-80.

⁷⁴ [O. Nazaruk], *Організаційний Отченаш*, Chicago 1924, s. 35; *idem*, *Святина мормонів. З подорожніх вражінь у Канаді*, Львів 1924, s. 31.

Nazaruk był od końca 1919 r. przeciwnikiem federacyjnego połączenia Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (ukr. *Zachidno Ukrajinśka Narodna Respubłyka* – ZUNR) i Ukraińskiej Republiki Ludowej (ukr. *Ukrajinśka Narodna Respubłyka* – UNR), m.in. ze względu na propolską postawę części członków Dyrektoriatu i dowództwa Armii UNR. Najczęściej stanowisko to wyrażał w publicystyce z lat trzydziestych XX w. Określił podpisanie dokumentu o połączeniu terytorialnym ZUNR i UNR (*Akt Złuky*) mianem „aktu kolonialnego”⁷⁵. Ukraińcy galicyjscy ulegli agitacji na rzecz tzw. *sobornosti*, czyli integralności terytorialnej ZUNR i UNR, co w konsekwencji doprowadziło do utraty ich młodej państwowości. Nazaruk utrzymywał, że należało wtedy pozostać w Galicji za wszelką cenę. Ewakuacja HA na obszar objęty epidemią tyfusu przyniosła – jak szacował – śmierć kilkudziesięciu tysięcy żołnierzy ukraińskich⁷⁶. Jednocześnie wyrażał żal z powodu upadku państwowości zachodnioukraińskiej. Żywił w latach trzydziestych XX w. przekonanie, że odmowa przyjęcia rozejmu i rozgraniczenia polsko-zachodnioukraińskiego tak, jak proponował to gen. Joseph Barthélemy, była decyzją błędną⁷⁷. Przyznał, po upływie 10 lat, że w 1920 r. dał się w Rydze „oślepić” przez Rosjan⁷⁸.

Znamienne w myśli historycznej Nazaruka było podkreślanie roli wybitnych jednostek w dziejach, zarówno powszechnych, jak i Ukrainy. Według niego, tacy ludzie musieli się wyróżniać „wyższym zmysłem historii”, co oznaczało w jego frazeologii m.in. szacunek wobec wroga. Przypisał tę cechę azjatyckim władcom: Czyn-gis-Chanowi i sułtanom tureckim – Selimowi i Sulejmanowi Wspaniałemu⁷⁹. Więcej uwagi skupiał jednak bezkrytycznie na znaczących indywidualnościach w dziejach Rusi: Roksolanie (choć do historii przeszła nie jako mieszkanka Rusi, a żona sułtana Imperium Osmańskiego), Piotrze Konaszewiczu-Sahajdacznym, Bohdanie Chmielnickim, Petrze Doroszence, Semenie Paliju, Iwanie Skoropadskim, Petrze Mohyle i do pewnego stopnia Iwanie Mazepie⁸⁰. Wszyscy oni byli przywódcami wojskowymi; odznaczającymi się: zdolnościami dowódczymi i państwowotwórczymi, kunsztem dyplomatycznym, niezachwianym i maksymalistycznym realizowaniem idei niepodległego państwa ukraińskiego⁸¹. Chmielnicki dążył, według Nazaruka, do opanowania obszaru aż „po Lublin, Kraków i Wisłę”, a Doroszenko – „po Sambor i Przemyśl, po Wisłę i Niemen, po Siewsk i Putywl”⁸². Haniebny, skądinąd, dla Rzeczypospolitej traktat buczacki z 1672 r. zawierał, dzięki Petrowi Doroszence, postanowienia, które dawały podstawy do utworzenia państwa ukraińskiego pod egidą Stambułu. Nazaruk usprawiedliwił Chmielnickiego za sojusz z Wielkim Księstwem Moskiewskim (tzw. ugoda perejasławska)⁸³. Okres „ruiny”, w którą popadła Kozaczyzna zaporoska,

⁷⁵ *Idem, Галицька делегація в Ризі...*, s. 81-82.

⁷⁶ *Idem, Галичина й Велика Україна...*, s. 90-91.

⁷⁷ *Idem, Венеція...*, s. 191; *idem, Значіння партій...*, s. 12-13.

⁷⁸ *Idem, Галицька делегація в Ризі...*, s. 152.

⁷⁹ *Idem, Католицький журналіст...*, s. 29.

⁸⁰ Nr. ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 167; *idem, Організаційний Отченаш...*, s. 26; *idem, Слово до українських людей...*, s. 2.

⁸¹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 156, 172; *idem, Над Золотою Липою...*, s. 76; *idem, В лісах Алберти і скалистих горах*, Шікаго 1924, s. 11; *idem, В найбільшій Парку Скалистих Гір*, Шікаго 1924, s. 7; *idem, Венеція ...*, s. 33.

⁸² ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 217.

⁸³ *Ibidem*, s. 232; *idem, Замах на Церкву...*, s. 70; *idem, Венеція...*, s. 33.

w większej mierze zależał od postawy chłopstwa, które widziało ratunek w carze moskiewskim i nie ufało Doroszence, niż od niego samego⁸⁴. Zaliczył Chmielnickiego w poczet trzech najwybitniejszych władców na Rusi, obok Włodzimierza Wielkiego i Romana Halickiego. Wysnuł ten wniosek nie tylko na podstawie literatury historycznej i dokumentów źródłowych, lecz także dzięki analizie pieśni ludowych, chwalaących owych „najtwardszych władców Ukrainy”⁸⁵. Krytyczniej wypowiadał się natomiast o Iwanie Mazepie, lecz dopiero od lat trzydziestych XX w. Przypisywał mu odpowiedzialność za klęskę pod Połtawą w 1709 r. i podporządkowanie Ukrainy Piotrowi Wielkiemu, choć utrzymywał początkowo, że hetman został podstępnie zdradzony⁸⁶. Na tle tych postaci, ze względu na sprawowane funkcje, wyróżniała się Roksolana. Nazaruk widział w niej najbardziej wpływową kobietę w Europie przed brytyjską królową Wiktoria⁸⁷.

Zmiana, jaka nastąpiła w światopoglądzie Nazaruka, w połowie lat dwudziestych XX w., wpłynęła też na ocenę kluczowych dla kultury ukraińskiej twórców literackich: Tarasa Szewczenki, Iwana Franki i, w pewnej mierze, także Mychajła Drahomanowa. Przed 1925 r. Nazaruk wychwalał Szewczenkę za genialne ujmowanie w swych poematach przeciwstawnych uczuć i nastrojów. Wykorzystał przeciw jego *Kobzara* w swojej *Istoriji Ukrajiny* w charakterze źródła historiograficznego⁸⁸. Natomiast później utrzymywał już, że dzieła tego poety wywierały zębny wpływ na Ukraińców, szczególnie na kształcącą się młodzież („50% ruiny w psychice naszej [tj. ukraińskiej] inteligencji **to dzieło Szewczenki!**”⁸⁹).

Ten sam mechanizm zadziałał w ocenie znaczenia Drahomanowa i Franki. Cenił ich obu przed I wojną światową, wyraźnie się na nich wzorując. Głosił wtedy, że Drahomanow był „wielkim nauczycielem ludu ukraińskiego”⁹⁰, a Franko wniósł najwięcej wysiłku dla „**prawdziwie kulturowego dorobku** narodu ukraińskiego w Galicji”⁹¹. Jego pisma przyczyniały się do budzenia ukraińskiej świadomości narodowej. W czasie swojego pobytu w USA, od końca 1922 r. do 1927 r., uznał jednak ich twórczość za szkodliwą dla społeczeństwa ukraińskiego, nacechowaną bezładem i propagującą socjalizm, anarchizm (Drahomanow) i ateizm (Franko, a także Mychajło Pawłyk)⁹². Wpływ Szewczenki na Ukraińców miałyby być na tyle znaczący, że „bolszewizm na Ukrainie to

⁸⁴ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 253-256.

⁸⁵ *Idem*, *Організаційний Отченаш...*, s. 24-25; *idem*, *Святиня мормонів...*, s. 13-14.

⁸⁶ *Idem*, *Слово до українських людей...*, s. 6; *idem*, *Венеція...*, s. 33.

⁸⁷ *Idem*, *Українська Молодь Христові...*, s. 53; ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 206, list Nazaruka do J. Skoropadskiej, Lwów 15 III 1938, k. 6v-7.

⁸⁸ О. Назарук, *Тарас Шевченко як поет війни*, „Громадський голос” 1916, nr 4, s. 2; ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 90, О. Назарук, *Історія України...*, s. 232, 236, 240, 242, 244, 246, 256-258.

⁸⁹ W cytowanym fragmencie źródła, w odpisie z oryginału napisano wyróżnione słowa na czerwono i wielkimi literami. Zob. ЦДІАУ, ф. 789, оп. 1, спр. 30, list Nazaruka do ks. O. Prystaja, Chicago 14 X 1925, k. 144.

⁹⁰ О. Назарук, *Про Івана Франка...*, s. 4.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² О. Назарук, *Київ і Значінне Традиції*, Шікаго 1926, s. 13-14; *idem*, *Світогляд Івана Франка. Чи може християнський нарід прийняти і ширити культ його?*, Филадельфія 1926, s. 3-7; *idem*, *Гр.-католицька церква...*, s. 54-55; ЦДІАУ, ф. 789, оп. 1, спр. 30, listy Nazaruka do ks. O. Prystaja: Chicago 14 X 1925, k. 145; *ibidem*, Chicago 4 XII 1925, k. 152; list Nazaruka do Łypynskiego: *В'ячеслав Липинський. Архів...*, Chicago 10 IV 1924, s. 86.

na wpół dzieło Szewczenki! Straszne dzieło! Prawda, on jest drogi dla nas, bo zdobył naród, ale i splunął na jego wielkiego Bohdana [Chmielnickiego], którego obcy uważają za większego od Cromwella. Teraz drobni agitatorzy [tj. młodzież ukraińska – przyp. R.K.] plują na wszystko!”⁹³. Nazaruk chciał przekonać społeczeństwo ukraińskie o szkodliwości kultywowania pamięci o France, lecz przychodziło mu to z trudem. Najbardziej raziło go, że duchowieństwo greckokatolickie oddawało cześć temu poecie, m.in. odprawianiem panachid za jego duszę, chociaż przez zdecydowaną większość swojego życia był on ateistą⁹⁴. Chciał, by twórczość Iwana Franki odeszła w niepamięć, co specyficznie zademonstrował w lutym 1934 r., gdy zwrócił jego książki (m.in. tom utworów wierszowanych *Z werszyn i nyzyn*), wraz z dziełami mającego opinię mąciwoły w społeczeństwie ukraińskim Wołodomyra Wynnyczenki oraz Anatole’a France’a, nadesłane z lwowskiego wydziału „Proswity” do redakcji „Nowej Zorii”⁹⁵.

Wart uwagi jest ponadto sposób periodyzacji dziejów Ukrainy w myśli historycznej Nazaruka, ponieważ widać w nim znamiona oryginalności. Nazaruk wyznaczał mianowicie w niestandardowy sposób granice epok w dziejach Ukrainy (do końca XVIII w.). Określił wprawdzie ich cezury, zgodnie z tradycyjną praktyką, na podstawie przełomowych wydarzeń o charakterze politycznym, lecz genezę Ukrainy widział w utworzeniu pierwszego ośrodka plemiennego na Wołyniu w VI w. Początek średniowiecza w jej dziejach datował natomiast w swojej *Istoriji Ukrajiny* na przybycie Waregów do Kijowa. Nie wyznaczył końca tej epoki, jednak z ustalonej przez niego periodyzacji pośrednio wynika, że łączył go z wybuchem powstania Chmielnickiego w 1648 r.⁹⁶

Nauka historyczna spełniać powinna – zdaniem tego historyka-amatora – funkcję społeczną i wychowawczą, przede wszystkim w zakresie rozbudzania patriotyzmu i dumy narodowej⁹⁷. Głównie z tego względu ta dziedzina nauki to „najcenniejsza podwalina przyszłości całego narodu [ukraińskiego]”⁹⁸. Studiowanie historii jest – jak utrzymywał Nazaruk – właściwym przygotowaniem do praktycznego zajmowania się polityką, ponieważ „historia to polityka w przeszłości, jak polityka terazniejsza będzie historią w przyszłości; otóż kto nie zna historii, to nie zna przeszłości polityki, dlatego nie może rozumieć polityki współczesnej”⁹⁹. Jego wygórowane i dosyć topornie sformułowane wymagania sprawiły, że niejednokrotnie, najczęściej w latach trzydziestych XX w., zdawał się narzekać na brak odpowiedniego programu („systemu”) nauczania historii dla ukraińskiej młodzieży szkolnej. Główną przyczynę niskiego stopnia świadomości narodowej Ukraińców upatrywał w braku dostatecznej wiedzy historycznej. Stwierdzał ze smutkiem, że „wielka masa nie wie nic ani o państwie Wołodomyra, ani Romana, ani Daniela, ani o wielkich planach Bohdana [Chmielnickiego], ani o tajnych [planach] Mazepy, ani o myśli Szewczenki, ani Franki”¹⁰⁰.

⁹³ ЦДІАУ, ф. 789, оп. 1, спр. 30, list Nazaruka do ks. O. Prystaja, Chicago 20 IV 1925, k. 59.

⁹⁴ O. Назарук, *Світогляд Івана Франка...*, s. 9; ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 204, list Nazaruka do ks. P. Procki, Lwów 15 VI 1933, k. 58v; *ibidem*, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałuszczynskiego, [Lwów] 16 VI 1933, k. 18.

⁹⁵ BN, NTSz, Archiwum „Ridnej Szkoły”, mf. 69009, [S. Hodowany], *Записник від 22/І. 1934. р. до 24/V. 1935*, [Lwów] 1 II 1934, k. 8.

⁹⁶ O. Назарук, *”Ερημα και άνωვნμα...*, s. 48-49.

⁹⁷ O. Назарук, *Київ і Значінне Традиції...*, s. 28.

⁹⁸ *Idem*, *До історії революційного часу...*, s. 14.

⁹⁹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 374, list Nazaruka do P. Skoropadskiego, b.d.n. [Lwów 1937], k. 53.

¹⁰⁰ [O. Nazaruk], *Організаційний Отченаш...*, s. 4; por. *idem*, *Галицька делегація в Ризи...*, s. 67.

Kładł nacisk na rolę społeczną zawodu historyka. Obowiązkiem historyka było nadawanie wydarzeniom właściwego im wielopłaszczyznowego znaczenia¹⁰¹. Ubolewał nad tym, że wielu historyków ukraińskich niewłaściwie wykonywało to zadanie z racji braku stosownych uzdolnień naukowych i dydaktycznych. Taki sam charakter miał zarzut stronienia od teoretyzowania, który Nazaruk kierował w stronę jednego z najbardziej zasłużonych kulturze ukraińskiej historyków – Mychajła Hruszewskiego. Uważał go nieledwie za „kolekcjonera źródeł”. Ideałem historyka był dla niego natomiast Wiaczesław Łypynski¹⁰².

Łypynski był predestynowany wręcz, zdaniem Nazaruka, do odegrania przełomowej roli w ukraińskiej nauce historycznej. Wiązał z nim nadzieję na powstanie wielkiej, nowatorskiej syntezy dziejów Ukrainy. Po raz pierwszy, jak zaświadczają źródła, wyraził potrzebę jej napisania w 1924 r. Przypadło to na moment, gdy definitywnie przestał rozmyślać już o publikacji własnego podręcznika, nad którym pracował podczas I wojny światowej. Synteza taka miałaby spełniać warunek nowatorskiego podejścia do przedmiotu, jakim było przyjęcie perspektywy władzy monarchicznej (hetmańskiej) i napisania jej „po katolicku”, na przekór „wrogim nam moskiewskim historykom”¹⁰³. Chciał wtedy, by jej autorem był Łypynski lub ewentualnie Tomaszewski, z racji ich rozległej wiedzy z zakresu historii, talentu pisarskiego i przygotowania teoretycznego. Pomimo jego licznych perswazji, żaden z nich nie podjął się tego ambitnego zadania. Na niepowodzenie Nazaruka w tej kwestii wpłynął, oprócz uporu potencjalnych autorów, także fakt pojawienia się różnicy zdań z Łypynskim, a przede wszystkim – przedwczesna śmierć obu wybitnych uczonych: Tomaszewski zmarł pod koniec 1930 r., a Łypynski w 1931 r.¹⁰⁴ Sam Nazaruk dostrzegł problem z napisaniem historii Ukrainy w sposobie ujęcia „wszystkich nadzwyczajnie różnorodnych czynników, które buszowały na wielkiej równinie sarmackiej, obok największej »Bramy Narodów« jaką zna historia”¹⁰⁵.

Nazaruk zaproponował Łypynskiemu napisanie syntezy dziejów Ukrainy i osobnej pracy „o Cerkwi i religii na Ukrainie” w ramach spłaty długu, jako że Łypynski winien był 72 tys. koron austriackich piastującemu urząd prezydenta ZUNR Jewhenowi Petruszewyczowi¹⁰⁶. Zgodnie z radą Nazaruka, opracowanie o historii Ukrainy miało

¹⁰¹ І. Кревецький, О. Назарук, *Як писати мемуари...*, s. 2.

¹⁰² Listy Nazaruka do W. Łypynskiego: Chicago 10 III 1924, dopisek z 5 IV 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 75; *ibidem*, Chicago 10 IV 1924, dopisek z 12 IV 1924, s. 98; О. Назарук, *Галичина й Велика Україна...*, s. 54-55.

¹⁰³ [О. Назарук], *Узасаднення „Скали”. Реферат д-ра Осипа Назарука виголошений на Загальних Зборах делегатів читалень Товариства „Скала” в Станіславові дня 23 квітня 1936 року*, Львів 1936, s. 48.

¹⁰⁴ List Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 22 V 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 121-122.

¹⁰⁵ О. Назарук, *Венеція...*, s. 36.

¹⁰⁶ Listy W. Łypynskiego do Nazaruka: Reichenau 20 VIII 1923, [w:] *Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930)*, оргарс. М. Дядюк, Львів 2004, s. 23; *В'ячеслав Липинський та його доба*, т. 5..., Reichenau 20 XI 1923, s. 202; [tabela] *Обчислення курсу корон австрійських в доларах американських, зроблене філею „Централь-Европеішен Лендербанк” в Граці, дня 30 VII 1929*, [w:] *ibidem*, s. 723; list Nazaruka do W. Łypynskiego, Winnipeg 28 VIII 1923, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 16; por. О.В. Ясь, *Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII–XX ст.*, „Український історичний журнал” 2012, nr 5, s. 25.

mieć charakter popularny i zostać skierowane m.in. do młodzieży ukraińskiej¹⁰⁷. Idea ta została zrealizowana tylko w części, ponieważ Łypynski napisał w 1924 r. jedną z tych prac – *Religię i Kościół w historii Ukrainy*. Za wskazaniem Nazaruka została ona wydrukowana najpierw w kilkunastu odcinkach w ukraińskojęzycznym piśmie „Ameryka” (wydawany w Filadelfii). Chciał on też zlecić przetłumaczenie książki na język angielski, dostrzegając ogromny popyt w USA na literaturę o tematyce religijnej. Tłumaczenie mogło dać szansę na szersze zapoznanie środowisk anglo-amerkańskich z kwestią ukraińską, lecz nie zostało wykonane¹⁰⁸.

Co do drugiej z tych prac, czyli syntezy, na której Nazarukowi zależało o wiele bardziej, Łypynski widział wprawdzie w jej napisaniu szansę na spłacenie długu, lecz czuł, że nie zdoła podołać zadaniu. Wymówił się brakiem dostępu do materiałów źródłowych, niedostatkami kompetencji i autorytetu wśród Ukraińców w dziedzinie historii. W rzeczywistości chciał wtedy ukończyć pisanie *Listów do Braci Chliborobów*, a przede wszystkim poważnie już wtedy chorował na gruźlicę, której się nabawił w czasie I wojny światowej, służąc w carskiej armii¹⁰⁹.

W latach trzydziestych XX w. Nazaruk odnotował zapotrzebowanie społeczne, tym razem na nową syntezę dziejów Cerkwi na Rusi, z unią kościelną jako jej motywem przewodnim. To opracowanie syntetyczne miałyby się zasażać na schemacie ścierania się i następowania naprzemiennie po sobie wpływów dwóch Kościołów na ziemiach ukraińskich – katolickiego i prawosławnego¹¹⁰. Zauważalne jest podobieństwo do koncepcji znanej z jego niewydanej powieści *Przeciw ordom Czyngis-Chana*, opartej na założeniu, że historia ukraińska była syntezą przeciwstawnych wzajemnie cywilizacyjnych wpływów zachodnich („zachód arystokratyczno-monarszy”) i wschodnich („wschód absolutystyczny”). Bitwa nad Kałką w 1223 r., według jego zamysłu, to symboliczny moment starcia cywilizacyjnego Zachodu i Wschodu na Rusi¹¹¹.

Nazaruk wielokrotnie wypowiadał się także o historiografii ukraińskiej, biorąc za wyznacznik właśnie posiadanie kompetencji do napisania syntezy dziejów Ukrainy. Oceniał pod tym względem styl badawczy danego historyka, metodologię badań i dotychczasowy dorobek w zakresie opracowań syntetycznych. Krytycznie odniósł

¹⁰⁷ Listy Nazaruka do W. Łypynskiego: *В'ячеслав Липинський. Архів...*, Winnipeg 9 IX 1923, s. 21; *ibidem*, Winnipeg 9 IX 1923, s. 23; *ibidem*, dołączony [suplement] „Kwestionariusz do historii Ukrainy”, [Chicago] 10 VI 1924, s. 141-145.

¹⁰⁸ Listy Łypynskiego: do Nazaruka, b.m.n. 29 I 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський та його доба*, t. 5..., s. 208; Reichenau 30 IV 1924, *ibidem*, s. 233; do M. Wołoszyna, b.m.n. 29 IV 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії*, red. Я. Пеленьський, Київ-Філадельфія 2003, s. 263; do S. Szeluchina, Reichenau 24 VII 1924, [w:] *ibidem*, t. 2, red. Т. Осташко, Ю. Терещенко, Київ 2010, s. 395; listy Nazaruka do W. Łypynskiego: Chicago 18 II 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 47-49; Chicago 3 III 1924, *ibidem*, s. 62.

¹⁰⁹ Listy Łypynskiego: do Nazaruka, Reichenau 20 VIII 1923, [w:] *В'ячеслав Липинський та його доба*, t. 5..., s. 194; Reichenau 24 VI 1923, [w:] *ibidem*, s. 238; Reichenau 20 XI 1923, [w:] *ibidem*, s. 298; do O. Żerebki, b.m.n. 29 XII 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Твори...*, s. 710; do A. Montrezora, Badegg 26 III 1929, [w:] *В'ячеслав Липинський та його доба*, t. 4, red. Ю. Терещенко, Київ 2015, s. 637-638.

¹¹⁰ O. Nazaruk, *На калиновім мості...*, s. 49; *idem*, *Узасаднення „Скали”...*, s. 47; *idem*, *Roma Aeterna...*, s. 215-218.

¹¹¹ List Nazaruka do W. Łypynskiego, Chicago 21 VII 1924, [w:] *В'ячеслав Липинський. Архів...*, s. 176.

się do twórczości Mychajła Hruszewskiego, zarzucając mu napisanie niewłaściwej – jak to postrzegał – syntezy historii Ukrainy, stanowiącej jedynie zbiór „surowych materiałów”¹¹² i opieranie się na błędnych założeniach teoretycznych. Lepszym przygotowaniem odznaczali się, według niego, XIX-wieczni historycy ruscy z Galicji: Denys Zubrycki, Antin Petruszewycz czy Izidor Szaranewycz¹¹³.

Na miano wybitnego historyka ukraińskiego z Galicji – w jego ocenie – mógł zasługiwać jedynie Tomasiwski. Wielokrotnie wypowiadał się o nim w samych superlatywach („najbystrzejszy historyk ukraiński”, obdarzony „wielkim umysłem i przenikliwością”¹¹⁴, „może najzdolniejszy człowiek, jakiego za naszej pamięci wydała Ziemia Halicka”¹¹⁵). Niemal hagiograficzny podziw widać w uwadze Nazaruka z 1936 r., że to właśnie Tomasiwski natchnął Łypynskiego do stworzenia ideologii tzw. *derżawnyckiej*. Zasłużył sobie na to wyróżnienie tym, że opierał swoje prace historyczne na koncepcji unii kościelnej jako czynnika państwowotwórczego w historii Ukraińców¹¹⁶. Wszystkie te opinie pochwalne zostały wypowiedziane już po śmierci historyka, złożone w hołdzie wybitnemu uczonemu. Tymczasem Nazaruk nie wypowiadał się na temat kompetencji badawczych i znaczenia Tomasiwskiego za jego życia tak jednoznacznie pochlebnie. Wręcz przeciwnie, odmawiał mu wtedy zdolności do tworzenia prac syntetycznych¹¹⁷.

Pozytywnie Nazaruk oceniał jeszcze Wasyla Herasymczuka, również rodem z Galicji, za „ogromną oświatę i wielki dar kombinowania [tj. kojarzenia faktów – przyp. R.K.]”¹¹⁸; widział w nim godnego następcę Tomasiwskiego¹¹⁹. Oceny te wynikały w części z partykularyzmu galicyjskiego Nazaruka, ale doceniał on także pochodzącego z Naddnieprza Pantelejmona Kulisza, widząc w nim „jednego z najbystrzejszych obserwatorów, jakich wydał wielki lud ukraiński”¹²⁰.

Doniosłym wydaje się, na tle omówionych wyżej poglądów historycznych Nazaruka, jego udział w niezrealizowanym projekcie wydania dzieła o Jerzym II Bolesławie, obejmującego edycję dokumentów i monografię. Inicjatywa ta wyszła od Iwana Krypiakewycza, który przedstawił ją 11 października 1935 r. na zebraniu komisji „starej historii” Ukrainy przy Towarzystwie Naukowym im. Tarasa Szewczenki (Naukowe Towarzystwo imeni Szewczenka NTSz). Opracowanie o ostatnim władcy tego ruskiego księstwa miało zostać wydane w 600. rocznicę jego śmierci, która przypadała w 1940 r. Było to przedsięwzięcie konkurencyjne wobec planów polskich instytucji naukowych, dotyczących uczczenia w tym samym roku również 600-lecia lokacji Lwowa na prawie magdeburskim. Nazaruk uczestniczył w tej ukraińskiej inicjatywie jako członek komisji i członek zwyczajny NTSz (był nim od 16 listopada 1932 r.) – największej ukraińskiej organizacji naukowej w przedwojennej Polsce. Jego wkła-

¹¹² ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałuszczynskiego, Lwów 20 IX 1936, k. 66.

¹¹³ О. Назарук, *Галичина й Велика Україна...*, s. 55.

¹¹⁴ *Idem*, *На калиновім мості...*, s. 35, 44, 48.

¹¹⁵ *Idem*, *Roma Aeterna...*, s. 11.

¹¹⁶ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałuszczynskiego, Lwów 20 IX 1936, k. 73v-74.

¹¹⁷ *Ibidem*, спр. 22, notatka Nazaruka z rozmowy z I. Kreweckim, [Lwów] 31 I 1928, k. 38v.

¹¹⁸ *Ibidem*, спр. 204, list Nazaruka do W. Panejki, Lwów, [b.d.d.] I 1937, k. 10.

¹¹⁹ *Ibidem*, спр. 197, list Nazaruka do D. Gregolynskiego, [Lwów] 4 XII 1936, k. 36; *ibidem*, спр. 204, list Nazaruka do W. Prychodźki, Kosów 19 VIII 1937, k. 54v.

¹²⁰ О. Назарук, *В Буданешті...*, s. 125.

dem było przekazanie ukraińskim duchownym i nauczycielom w Czechosłowacji ułożonego przez Krypiakewycza kwestionariusza badawczego, z wykorzystaniem do tego celu znajomości z nauczycielem języka ukraińskiego w Użhorodzie, Wołodymyrem Birczakiem. Krypiakewycz i Nazaruk chcieli w ten sposób zebrać informacje o pozostałościach po domniemanych obwarowaniach broniących zachodniej granicy Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Nazaruk zakładał, że owa granica przebiegała wzdłuż Dunajca lub nawet Wagu¹²¹.

Poglądy Nazaruka na historię i współczesność cechował, skrajny niekiedy, ukrajinocentryzm. Rozpamiętywał przeszłość ziem, które uważał za rdzennie ukraińskie, przez pryzmat ukraińskich dążeń niepodległościowych, jemu samemu współczesnych. Pociągało to za sobą negację bytów innych niż ukraińskie na terytorium, uznawanym przez niego za bezwzględnie i „czysto” ukraińskie. Traktował on historię jako narzędzie w polemice politycznej, modelował fakty w taki sposób, by pasowały do jego tez. Jego zapatrywania historyczne cechowały się prezentystycznym wyjaśnianiem przebiegu procesów dziejowych. Wpisywały się one również w nurt heroistyczny w badaniu przeszłości, szczególnie dziejów Ukrainy, czyli uwydatniały szczególną rolę wybitnych indywidualności. Widoczny w nich był także, do pewnego stopnia, woluntaryzm, m.in. tam, gdzie doszukiwał się Nazaruk działania spiskowego Polaków, Kościoła katolickiego w Polsce, jezuitów przeciw Ukraińcom. Jego *Istorija Ukrajinny* nie posiada walorów naukowych, służy natomiast jako doskonałe źródło do poznania i oceny jego poglądów historycznych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Archiwum Łosiów z Niemiec, sygn. 461.

Biblioteka Narodowa

Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki:

¹²¹ ЦДІАУ, ф. 359, оп. 1, спр. 27, notatka Nazaruka z zebrania komisji ds. historii starej Ukrainy, [Lwów] 11 X 1935, k. 81-82; *ibidem*, спр. 213, list Nazaruka do W. Birczaka, Lwów 31 X 1935, k. 103-103v (brak wzmianki bezpośredniej o adresacie; został on ustalony na podstawie: *ibidem*, спр. 197, list Nazaruka do o. T. Hałuszczynskiego, Lwów 9 XI 1935, k. 49v); *ibidem*, спр. 1, poświadczenie Wydziału Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki, W. Łewycki, H. Cehelski, Lwów 9 XII 1932, k. 129; *ibidem*, спр. 40, notatka Nazaruka z rozmowy z I. Rakowskim; tam spis członków NTSz, [Lwów] 8 IV 1938, k. 121v-122; M. Дядюк, *Комісія старої історії України НТШ у Львові. За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936 рр.*, „Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві” 2001, nr 8, s. 306-329. Pomysł, by badać to właśnie pogranicze, mógł powstać na kanwie rozmów, w tym także listownych, między Krypiakewyczem a Ewą Maleczyńską. Pośrednio wskazuje na to ich korespondencja prywatna, szczególnie listy tej polskiej historyk, pisane w latach 1932–1937. Ich zbiór przechowywany jest w: ЦДІАУ, ф. 357, оп. 1, спр. 29.

Archiwum Legionu USS, mf. 112605, О. Назарук, К. Кузьмович, *Перше засідане „Викладового Кружка”*, Várpalánka 17 VI 1915;
ARSz, mf. 69009, [S. Hodowany], Записник від 22/I. 1934. р. до 24/V. 1935.
Центральний Державний Історичний Архів України у Львові:
ф. 359, оп. 1, спр. 1, 22, 27, 30, 35, 40, 85, 90, 197, 200, 202, 204, 206, 207, 213, 228, 374; ф. 357, оп. 1, спр. 29.
Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu:
rkps 22/81, Назарук О., Політичний дневник з часів великої війни, [Wiedeń] 1 V 1915.

Źródła drukowane

- А.Ч. [Nazaruk O.], *На калиновім мості. Листі до молоді*, Львів 1933.
А.Ч., [Nazaruk O.], *Террор в минувшині. З політичної практики двох народів*, Львів 1934.
А.Ч. [Nazaruk O.], *Українська Молодь Христові. Памятка з великого торжества й походу у Львові 7 V 1933*, Львів 1933.
В'ячеслав Липинський. *Архів*, т. 7, Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського, ред. І. Лисяк-Рудницький, Філяделфія 1976.
В'ячеслав Липинський. *Твори. Архів. Студії*, ред. Я. Пеленьський, Київ–Філадельфія 2003.
В'ячеслав Липинський та його доба, т. 2, 4-5, ред. Т. Осташко, Ю. Терещенко, Київ 2010–2017.
Кревецький І., Назарук О., *Як писати мемуари. Пояснення і практичні вказівки*, Камінець[-Подільський] 1919.
Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930), оргас. М. Дядюк, Львів 2004.
Назарук О., *Ἐργα καὶ ἀνώνυμα. Політична брошура для гартування будучих українських провідників*, Львів 1936.
Назарук О., *Roma Aeterna. Вічний Рим – Апостольська Столиця*, Львів 1937.
Назарук О., *В Будапешті. Вразіння і думки з 34-го Евхаристійного Конгресу в травні 1938 р.*, Львів 1938.
Назарук О., *Венеція. Катедро св. Марка, Палата Дожів*, Львів 1934.
Назарук О., *Вибір звання. Виклад виголошений дня 7 травня 1934 р. для VII і VIII кл. філії Української Академічної Гімназії у Львові*, Львів 1934.
Назарук О., *В лісах Алберти і скалистих горах*, Шікаго 1924.
Назарук О., *В найбільшій Парку Скалистих Гір*, Шікаго 1924.
Назарук О., *В'ячеслав Липинський. Відновитель державної ідеології України і про монархізм український і французський*, Шікаго 1926.
Назарук О., *Галицька делегація в Ризи 1920 р. Спомини учасника*, Львів 1930.
Назарук О., *Галичина й Велика Україна. Трактат присвячений українським жінкам і військовим*, Львів 1936.
Назарук О., *Гр.-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція. Загальний огляд сучасної української кирині на церковній області в краю і на еміґрації. Написаний з приводу критичної праці п. з. »В імя правди«, котру проти свого Епископа і проти Римської Конгреґації для Східної Церкви окремою брошурою написав і своїм коштом видав гімн. учитель Роман Гам-*

- чикевич, уважающий себе притім приятелем католицької Церкви і навіть католиком, Львів 1929.
- Назарук О., *До історії революційного часу на Україні. Український політичні партії, їх союзу і теорії*, Winnipeg 1924.
- Назарук О., *Замах на Церкву. Про те, яка небезпека загрожує Українській Греко-католицькій Церкві і про передумовини успішної оборони*, Львів 1939.
- Назарук О., *Значіння партій. Про різницю між партійністю і партійництвом*, Львів 1939.
- Назарук О., *Католицький журналіст обвинувачений за державну зраду. Промова оборонця Д-ра Осипа Назарука виголошена 9 IX 1932 р. перед Судом Присяглих у Львові в обороні Євгена Зиблікевича редактора українського католического органу «Бескид»*, Львів 1933.
- Назарук О., *Київ і Значіння Традиції*, Шікаго 1926.
- Назарук О., *Князь Ярослав Осмомисл. Українська історична повість з 12-го століття в двох частих*, Львів 1918.
- Назарук О., *Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців*, Wien 1917.
- Назарук О., *На роздорожжі (Україна – а Румунія, Польща й Росія)*, „Стрілець” 1919, nr 74.
- Назарук О., *На спокійнім океані. Вразіння і думки з дороги*, Львів 1934.
- Назарук О., *О вреде ілі о пользе просвещенія? З приводу статті Івана Кедрина в «Польсько-Українськїм Бюлетині» ч. 43. з 28. X. с. р. п. з. «Czy Ukraińcy galicyjscy są monarchistami?»*, „Нова зоря” 1934, nr 84.
- Назарук О., *Про Івана Франка*, Львів 1910.
- Назарук О., *Світогляд Івана Франка. Чи може християнський нарід прийняти і ширити культ його?*, Филадельфія 1926.
- Назарук О., *Святиня мормонів. З подорожніх вражінь у Канаді*, Львів 1924.
- Назарук О., *Слово до українських людей доброї волі. Про Українську Трудову Монархію і про те, як народові жилося б у ній, і про те, хто й чому поборює ідею українського трудового монархізму. У відповідь українським націоналістам*, „Нація в поході” 1940, nr 13-14.
- Назарук О., *Тарас Шевченко як поет війни*, „Громадський голос” 1916, nr 4.
- Назарук О., *Формальні проблеми української державности. Герб, монета одиниця, військовий однострій, і стяги*, Київ 1918.
- [Назарук О.], *Організаційний Отченаш*, Chicago 1924.
- [Назарук О.], *Узасаднення «Скали». Реферат дра Осипа Назарука виголошений на Загальних Зборах делегатів читалень Товариства «Скала» в Станіславові дня 23 квітня 1936 року*, Львів 1936.

Оpracowania

- Дядюк М., *Комісія старої історії України НТШ у Львові. За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936 рр.*, „Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві” 2001, nr 8.
- Дядюк М., *Осип Назарук – мемуарист*, [w:] *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоду його 70-річчя*, т. 2, red. І. Гричин, Я. Грицак, М. Крикун, Л. Рудницький, Н. Яковенко, Київ–Львів 2004.

- Gaczkowski M., *Galicja Wschodnia a »Wielka Ukraina« w międzywojennej publicystyce Osypa Nazaruka*, [w:] *Ukraina. Narracje, języki, historie*, red. *idem*, Wrocław 2015.
- Gaczkowski M., *O politykę realną. Ukraińscy konserwatyści w Galicji Wschodniej wobec II Rzeczypospolitej (1923–1930)*, „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia” 2013, nr 1.
- Gaczkowski M., *»Szopki i hałaburdy«. Osyp Nazaruk o Polsce i Polakach*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze” 2019, nr 19.
- Гачковський М., *»Галичина й Велика Україна« – ідея соборності у спадщині Осипа Назарука*, „Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія” 2014, nr 15.
- Гачковський М., *Значення Києва у художній та публіцистичній спадщині Осипа Назарука*, „Київські полоністичні студії” 2012, nr 19.
- Гачковський М., *Ідея незалежності України й українсько-польський конфлікт на прикладі публіцистики Осипа Назарука (1907–1919 рр.)*, „Студії з україністики. Науково-навчальне видання” 2012, nr 12.
- Pisuliński J., *Korespondencja między Stanisławem Łosiem a Osypem Nazarukiem. przyczynek do relacji polsko-ukraińskich w okresie międzywojennym*, [w:] *Człowiek – Społeczeństwo – Źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. Sz. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, Sz. Wiczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014.
- Skrukwa G., *Osyp Nazaruk – ukraiński polityk i publicysta wobec Polski i Polaków*, „Гуманітарні науки. Науково-практичний журнал” 2008, nr 2.
- Швагуляк М., *Осип Назарук – журналіст, публіцист, редактор*, [w:] *idem*, *Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.)*, Львів 2013 [pierwodruk: 1996].
- Швагуляк М., *Осип Назарук. Сторінки біографії*, [w:] *idem*, *Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX – пер. пол. XX ст.)*, Львів 2013 [pierwodruk: 1995].
- TS [Stryjek T.], *Nazaruk Osyp*, [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Ясь О.В., *Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII–XX ст.*, „Український історичний журнал” 2012, nr 5.

Abstract

History of Ukraine in the historical thought of Osip Nazaruk (1883–1940)

The aim of this article is to present historical thought of Osip Nazaruk, particularly his views on the history of Ukraine. It has been depicted, how he, as a politician and a participant of the Ukrainian national revolution in 1914–1921 imagined the history of Ukraine. The motifs of the history of Ukraine often run through his numerous political pamphlets. His most interesting piece is an otherwise unpublished book titled “Istoriya Ukrayini” (The History of Ukraine), which was a kind of a coursebook for the Ukrainian soldiers in Austro-Hungarian Army in World War I. To begin with, he was not a professional historian, but an amateur with a passion. Therefore, in the article, it is rather necessary to show if, or, to what degree, his historical thoughts were the reflection of the political sentiment amongst the Ukrainian politicians in 1914–1939. Therefore, an analysis of the complete political works of Nazaruk has been conducted, with the focus on his historical textbook about the history of Ukraine. In his writings, Nazaruk mostly wrote about the history of his homeland, but from time to time he expressed his reflections on the philosophy of history and Ukrainian historiography, especially on authors who collated and reconstructed the Ukrainian history. A conclusion can be drawn that he favored the political history more than any other disciplines of history (social history, economic history etc.), focusing most intently on the fate of outstanding individuals in the history of Ukraine. All his historical thoughts were characterized with Ukraine in mind, with lingering presentism, and faith that Providence intervenes in human history. This last thought was present in his later, mature works, written after approximately 1925.

Keywords:

Osip Nazaruk, Historical Thought, History of Historiography, Biographical Studies.